

Acsády Judit

## A gondoskodás társadalmi konstrukciója

*Akik másokról lelkiismeretesen gondoskodnak, nem egyéni érdekeiket akarják érvényesíteni; érdekeik összefonódnak azokéval, akikről gondoskodnak.*

*(Virginia Held)*

Vajon mi a gondoskodás, a mások iránti felelős gondolkodás, az empátia és a szolidaritás helye az értékek között a közelmúltban gazdasági és politikai változásokon átment társadalomban, ahol a változások a többpártrendszerű demokráciára, a piacgazdaságra való áttérést, valamint a versenyszellem előretörését, az individualizmust, az egyéni érdekérvényesítés és a haszonelvűség elsődlegessé válását eredményezték? A tanulmány statisztikai adatok áttekintésével és kvalitatív interjúk elemzésével kívánja kijelölni, hogyan konstruálódik meg a gondoskodás fogalma a mai magyar társadalomban, hol helyezkedik el a cselekvéseket motiváló értékek között, és mennyire nemhez kötöttek a gondoskodással kapcsolatos szerepeltvárások.<sup>1</sup>

A volt szovjet blokk többi országához hasonlóan Magyarország a rendszerváltás után piacorientált országgá vált, melynek társadalmi viszonyait meghatározza az autoriter vezetési modell öröksége. A társadalom- és politikatörténet, valamint a kulturális hagyományok rányomták a bélyegüket arra, ahogy a modernitás értékei elterjedtek és hatottak, eltérő mintázatokat mutatva a nyugati demokráciák társadalmaitól. Mindez befolyásolja a nemek társadalmi helyzetét, a viszonyrendszereket, az intézményeket, és a társadalmi nemekkel kapcsolatos elvárásokat és viselkedésmintákat. A nemek közötti egyenjogúság, egyenrangúság, méltányosság a társadalom nagy részét jelenleg nem foglalkoztatja, a téma egy-egy hangos sajtókampánytól eltekintve nem artikulálódik sem a közéletben, sem a politikai döntésho-

<sup>1</sup> A tanulmány a 2011-ben zárult 'New Perspectives Old Dilemmas. The Gendered Construction of Care' című kutatás eredményei alapján készült. A kutatás az ERSTE Alapítvány 'Transitions in Central and South Eastern Europe – Changing Gender Perspectives' című Small Research Project pályázatának támogatásával az MTA Szociológiai Kutatóintézetében zajlott. A kutatócsoport tagjai: Erdei Katalin, Albert Fruzsina, Biegelbauer Anna, Paksi Veronika, Somogyi Boglárka és Szalma Ivett. Témavezető: Acsády Judit. Külön köszönet Takács Juditnak, aki a kutatás előkészítő szakaszában osztotta meg velünk tapasztalatait. Köszönet Füstös Lászlónak, hogy rendelkezésünkre bocsátotta értékszociológiai elemzéseinek eredményeit. Továbbá köszönet Krassimira Daskalovának személyes támogatásáért és szakmai segítségéért.

zatalban megfelelő súllyal. A nemek közötti munkamegosztással kapcsolatos elvárások hagyományos szerepfelfogást tükröznek (Takács 2008; Pongrácz 2005; Paksi, Sebők és Szalma 2008). Ebben a felosztásban a *gondoskodás* – mint az emberi élet egyik legalapvetőbb funkciója – szorosan kapcsolódik a nőkhöz.

### A gondoskodás mint genderkérdés

Az emberi kapcsolatok egyik legalapvetőbb mozzanata a gondoskodás. A gondoskodás mindannyiunk univerzális tapasztalata. Újszülöttként minden emberi lényről gondoskodnak valamilyen formában, hiszen anélkül életképtelen és elpusztul (Held 2006: 3). A mindennapokban a gondoskodás odafigyelést, mások érdekeinek, szükségleteinek felismerését és az azok kielégítéséért való cselekvést és felelősségvállalást jelent. A gondoskodás elemi, elengedhetetlen feladatok szolgáltatása mások érdekében.

A gondoskodás mint alapvető emberi cselekvés a társadalmi integrációnak is elengedhetetlen, lényegi eleme: amikor valakiről gondoskodunk, hozzájárulunk életminősége, egészsége megővéséhez és ahhoz is, hogy kiegyensúlyozott emberi kapcsolatokat tudjon kialakítani. A gondoskodás a szolidaritás egy formájaként is értelmezhető, amely a társadalom tagjai közötti kohéziót erősíti. Virginia Held *Ethics of Care* című munkája megkérdőjelezi a korábbi individuump koncepciókat, és egyben kritizálja az autonóm, elszigetelt, önértékvényesítő egyént – a társadalom alapegységeként értelmezett – liberális definícióját. Held az egyént társadalmi kapcsolatainak relációjában, az adott társadalmi közegben értelmezi (Held 2006: 13). Az általa kritizált felfogásban tehát az egyén független, autonóm cselekvőként csak abban az esetben tesz másokért, illetve kooperál másokkal, ha úgy véli, hogy az számára hasznos. Azonban az emberi cselekvés alternatív, a gondoskodói etikára hangsúlyt helyező felfogása szerint a kooperáció/mások támogatása nincs az egyéni érdekek ellenében, sőt az egyéni érdekeket szolgálhatja. Held ezzel kapcsolatban a következőket írja:

(...) [m]eghatározó elméletek az erkölcsi kérdéseket hajlamosak úgy értelmezni, mintha konfliktust jelentenének egyrészt az önző egyéni érdekek, és másrészt az egyetemes erkölcsi elvek között. A két szembeállított szélsőértéken definiálják az „önző egyént” és az „emberiséget”. Figyelmük kívül hagyják azonban, ami a kettő között van. A gondoskodás etikával szemben pont arra a területre fókuszál, amely a két szélsőérték között helyezkedik el. Akik másokról lelkiismeretesen gondoskodnak, nem egyéni érdekeiket akarják érvényesíteni; érdekeik összefonódnak azokkal, akikről gondoskodnak. Nem az általános értelemben vett emberiség érdekében tesznek, hanem azon aktuális emberi kapcsolatok fenntartásáért és javításáért, amely adott egyénnel köti össze őket. A gondoskodó kapcsolatokban lévő egyének együtt tesznek, cselekszenek saját magukért és egymásért. Jellemző vonásuk sem egoista, sem altruista; ezek konfliktushelyzetek opciói. Egy gondoskodó kapcsolat megléte és jó minősége feltételezi azoknak a jóllétét, akik a kapcsolatban vannak, és a kapcsolatnak magának a minőségét és jóllétét (Held 2006: 12).

A gondoskodást történelmileg és szimbolikus értelemben a nőekkel azonosítják. A feminista kritikai elmélet<sup>2</sup> és a valóság társadalmi felépítése konstrukcionista elméletének kibontako-

2 A nemi szerepek biológiai eredetének és természetes mivoltának kritikája visszanyúlik a feminizmus kezdetéhez (Mary Wollstonecraft úgy érvel, hogy hasonló nevelés, oktatás és képzés eredményeként a nők pont ugyanolyan teljesítményekre lennének képesek, mint a férfiak). A feminista kritikai elméletet itt úgy értelmezem, mint az esszencializmus kritikáját, bár a feminista elméletben is vannak esszencialista irányok.

zása előtt a gondoskodást magától értetődően kötötték a női szerepekhez, elsősorban az anyai gondoskodás viselkedésmintázata miatt. Virginia Held új megközelítésében a gondoskodást egyetemes, emberi felelősségként értelmezi, amely nem korlátozódik a nők tevékenységére.

„A gondoskodás minden kétséget kizáróan egyfajta munka, de annál jóval több is” (Held 2006: 37). A feminista szakirodalomban külön figyelmet szentelnek a gondoskodásnak, mint a munka egy speciális fajtájának (amely munka elvégzése nagyon gyakran magától értetődőnek tekintett), feltárva a megbújó nehézségeket:

A gondoskodói munka” fogalma igen elterjedtté vált, hiszen a feladatoknak mindarra az elmentmondásos és sokszor megrendítő elegyére utal, amely ugyan tartalmazza a gondoskodás és a szeretet megtapasztalását, de gyakran súlyos terheket ró az egyénre, és amelynek elosztása egyenlőtlen. Feminista kutatók tanulmányozták édesanyák, tanárok, szociális munkások, közösségi aktivisták, napközis gondozók és azok fizetett vagy ingyen végzett „gondoskodói munkáját”, akik idősekről és fogyatékosokról gondoskodnak. A „gondoskodói munka” összeköti a háztartásokat a kórházakkal, a bölcsődékkel, óvodákkal és iskolákkal. Ez a munka ugyanis, amikor fizetett, alulértékelt; amikor ingyen végzett, magától értetődőnek veszik (Barrie 1992: 20).

A gondoskodás sajátos viszonyt tételez fel az ellátó és a között a személy között, akiről gondoskodnak. Virginia Held rámutat, hogy az efféle kapcsolat a „kontrolláló dominancia” veszélyét rejtheti magában. Úgy érvel, hogy a gondoskodás fogalmát nem kellene naturalizálni, hanem az etika kereteibe kellene illeszteni.

Szükségünk van a gondoskodás etikára, mivel gyakran még a segítőkész érzelmek is rossz irányt vehetnek, sőt, ami még ennél is súlyosabb – a mások iránt érzett empátia az önmegtagadás helytelen mértékéhez vezethet, továbbá azért, mert a jótékonyság, a törődés átcsaphat kontrolláló dominanciába (Held 2006: 11).

Azzal, hogy Held rámutat ezekre a veszélyekre, hozzájárul az elnyomó kapcsolatok újradefiniálásához. A Heldéhez hasonló gondolati keret nem csupán kísérletet tesz arra, hogy kidolgozza a kiegyensúlyozott gondoskodói attitűdök keretfeltételeit, hanem a feminizmus a tevékenységét arra is kiterjeszti, hogy igényt formáljon egy olyan morális viszonyrendszer kialakítására, amely az emberiséget a világ többi részéhez köti. Az ökofeminista erőfeszítések különösen jó példái ennek, amelyek az emberiség kihasználó-uralkodó-elnyomó attitűdje helyett az egyenrangú-gondoskodó viselkedést helyeznék előtérbe, amellyel az ember a többi élőlényhez kapcsolódna (Warren 1996).

Bár a huszadik századi társadalmi változások elvileg megváltoztathatták volna a gondoskodás végrehajtása és a gondoskodóról való gondolkodásnak a nemi meghatározottságát, a legutóbbi felmérések mégis azt mutatják, hogy a legtöbb országban a gondoskodói tevékenységek továbbra is a nemek közötti társadalmi különbséget erősítik.<sup>3</sup> A megszokott mérőszámokon túl a nemek közötti társadalmi viszonyokat jellemzi az is, ha elemezzük, kik és hogyan látják el egy adott társadalomban a gondoskodói feladatokat, és az adott társadalom mennyire ismeri el, tartja tiszteletben a gondoskodói munka jelentőségét akár egyéni, akár intézményes szinteken. A nemek közötti társadalmi kapcsolatok abban is visszatükröződnek, ahogy a gondoskodói feladatokat meghatározzák az egyes társadalmak, azaz, hogy a feladatok meghatározása mennyiben kötődik, illetve mennyiben szakad el a nemi sztereotípiáktól.

<sup>3</sup> Pascal és Kwak (2005) úgy érvelnek, hogy a gondoskodás intézményei részét kell képeznie a nemek egyenlőségét szorgalmazó közpolitikáknak.

A 2002-ben publikált széles körű európai összehasonlító vizsgálaton alapuló kutatási jelentés, a *The Report of the WP4 Project, 'Surveying Demand, Supply and Use of Care'* megállapította, hogy az intézményes gondoskodás területén dolgozók nagy többsége nő. A nemi szegregáció ezen a területen minden vizsgált országban nagy volt, különösen a személyes gondozás alacsonyán fizetett területein, mint például a segítői és asszisztensi állások. A gondozói munkakörben dolgozók munkakörülményei gyakran igen rosszak, nincsen megfelelő eszközellátottság, nincs elég munkaerő és anyagi támogatás. A terhelés mind fizikai, mind lelki síkon igen nagy. Az ezekben a munkakörökben dolgozók gyakran vannak kitéve stressznek és veszélyes helyzeteknek, érzelmileg bevonódnak, jelentős feszültségek alakulhatnak ki, amelyeket a megfelelő szupervízió tudná oldani, kompenzálni. A gondoskodói munkakörben dolgozók nemi szegregációja azokban az országokban kevésbé jelentős, ahol állami szinten támogatják a nemek egyenlőségét, és ahol a nemi sztereotípiák sem élnek már olyan erősen.

### Magyarországi helyzetkép

Survey-módszerrel végzett korábbi attitűdvizsgálatok eredményei és más hasonló témájú kutatások szerint a magyar lakosságra jellemzőek a hagyományos nemiszerep-elvárások és a családcentrikusság (Paksi, Sebők és Szalma 2008; Pongrácz 2005; Takács 2008; Tóth 1995; Acsády 2006). Ennek ellenére a család sok esetben nem tölti be a tőle remélt funkciókat, nehézségek jelentkeznek az intim gondoskodás, a családtagok iránti felelősségvállalás terén. A családi értékek és a családon belüli gondoskodás mellett további jelentős fokmérője lehet egy társadalomban a mások iránt érzett felelősségtudatnak és szolidaritásnak az, hogy mennyiben vesznek részt az emberek a civil társadalomban, önkéntes, jótékonyági munkában. Magyarországon, a volt szovjet blokk országaihoz hasonlóan, rendkívül alacsony a civil társadalomban tevékenykedők aránya.<sup>4</sup> A szociális és gondozói munka itt nem élvez társadalmi elismerést vagy támogatást (a kutatás során feldolgozott interjúink tapasztalata is ugyanez), bár az értékszociológiai vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a „család biztonságá” állt a tizennyolc értékből álló listán (ún. Rokeach-teszten) a magyar lakosságból vett mintán a legtöbbször által elsőként, legfontosabbnak kiválasztott értékek között (Füstös és Szalma 2009). A család biztonságának fontossága mellett – korábbi hasonló felmérésekkel összehasonlítva – az anyagi értékek fontossága nagyobb mértékben került előtérbe, a „másoknak segítséget nyújtani” értéke pedig csökkent, elsősorban a fiatalabbak körében (Füstös és Szalma 2009: 24). Mindez jelentheti azt, hogy az anyagi értékek a gondoskodással szemben nagyobb jelentőséget kaptak.

Az intézményes gondoskodás terén (pl. a gyermekjóléti intézmények esetében) Magyarországon – hasonlóan más volt szovjet blokkbeli társadalmakhoz – az állam szerepe jelentősen megváltozott a rendszerváltozás óta. Az állam kivonult és visszahúzódtott a totális, paternalisztikus szerepből, sok tekintetben piacorientált szolgáltatásoknak, illetve kisebb részben civil szervezeteknek adva helyet. A közéletben és a tudományos életben azonban meglehetősen kevés figyelem irányul azokra, akik a gondoskodóként dolgoznak. A szociális szakma ugyan kísérletet tett arra, hogy felmérje az alkalmazottak helyzetét egy adatbázis lét-

4 EUROSTAT, 2008

rehozásával,<sup>5</sup> de az adatgyűjtés célja elsősorban az információk összeállítása volt, elsősorban az ezen a területen dolgozókról (Papházi 2006).

A szociális gondozás terén foglalkoztatottak körében Magyarországon a korábbiaknál többen rendelkeznek közép- és felsőfokú szakképesítéssel, de arányuk még így is elenyésző. Továbbá, az alacsony fizetés miatt a szakképzett szociális munkások közül sokan el is hagyják a pályát, és inkább a szolgáltatói szektor másik ágában helyezkednek el (Papházi 2005: 112). A szociális gondozás területén alkalmazottak jövedelme jóval elmarad a magyarországi átlagjövedelem szintjétől.

A *Gondoskodók adatbázisában* regisztrált alkalmazottak 95 százaléka nő, ugyanakkor a gondozás különböző területein (pl. idősgondozás, szenvedélybetegek, fogyatékosok ellátása, hajléktalanellátás, szegény- és gyermekgondozás) férfiakat és nőket egyaránt alkalmaznak. Az adatbázisban regisztráltak átlagéletkora 42 év (Papházi 2005: 478). A fiatal, szakképzett, és elsősorban az állami intézményekben dolgozó gondozók, szociális munkások gyakran elhagyják a pályát. Leginkább a magánszektorban keresnek jobban jövedelmező állásokat magánalapítványoknál vagy újonnan alapított nonprofit szervezeteknél, ahol szakmailag jobban szervezett munkát találnak.

A *Gondoskodók adatbázisában* regisztrált szakmák képviselőin kívül a kutatás egy nagyobb szakmai kört keresett fel, és ebben a tágabb értelemben vizsgálta a gondoskodói munkakörben dolgozókat. A vizsgálat keretében tehát az alábbi foglalkozások képviselőit kerestük föl: személyes gondoskodást végzők, közösségfejlesztők, idősgondozók, betegápolók, fogyatékkal élők ellátásában dolgozók, mentálhigiénés segítők, szenvedélybetegeket ellátók, hajléktalanok és menekültek ellátói, a gyermekvédelem területén dolgozók, nevelőotthoni nevelők, továbbá tanárok, óvodapedagógusok, gyerekfelügyelők és szociális munkások. A szakmák kiválogatásának alapjául a Carers International Association felsorolása, valamint Thomas Cockburn és Virginia Held hivatkozott munkái szolgáltak.

### A gondoskodás konstrukciója – interjúelemzés

„Szerintem az élet maga gondoskodás.”  
„A gondoskodás az élet alapvető feltétele.”  
(idézetek interjúkból)

Korábbi társadalomtudományi kutatások kimutatták, hogy a gondoskodói munka helyét Európában az uralkodó nemiszerep-megosztások határozzák meg.<sup>6</sup> Így erősen kötött a gondoskodói munka elismerése és értékelése. Elméleti munkák ennél tágabb összefüggésben jelentik meg a gondoskodást, és kiemelik jelentőségét a kiegyensúlyozott emberi kapcsolatok, az egészségesebb életvitel, együttműködés és a mások iránti felelősségvállalás területein, amelyek mind hozzájárulnak a társadalmi kohézió erősödéséhez. Vivienne E. Cree skót kutatónő munkájához hasonlóan – aki szociális munkások narratíváit vizsgálta (Cree 1996) – jelen kutatás is azt kívánja feltárni, hogy a gondoskodói munkakörben dolgozók hogyan konstruálják meg a gondoskodás fogalmát, milyen motivációik vannak, hogy ezt a pályát

<sup>5</sup> Gondoskodók adatbázisa, KSH

<sup>6</sup> Ld. a korábban hivatkozott nemzetközi felmérést (WP4 'Care work in Europe' [2002]).

választják, milyen kihívásokkal kell szembenézniük, és végül, mindennapi munkájuk során milyen pozitív élmények, visszajelzések érik őket? Kutatásunkban speciális, kvalitatív, tematikus interjúk módszerét dolgoztuk ki, amely alkalmas arra is, hogy rámutassunk, mennyiben tekintik a megkérdezettek a gondoskodást társadalmi nemhez kötődő fogalomnak.

### A minta

Az interjúalanyok kiválasztása, a kvalitatív kutatások módszertanának megfelelően (Marshall 1996), szakmai alapon történt. Három csoportot határoztunk meg: gondoskodói munkakörben dolgozókat, tanárokat és szolgáltatói szektorban dolgozókat<sup>7</sup> (üzleti eladók, segédek, karbantartók stb.). A kiválasztást elsősorban a kutatás alapkérdése határozta meg, célunk tehát az volt, hogy képet kapjunk arról, hogyan konstruálódik a gondoskodás fogalma, milyen értelmezései, értékelései vannak, és mennyiben kötődik nemi sztereotípiákhoz. Elsődleges érdeklődésünk tehát azok felé fordult, akik szakmájuk során gondoskodói munkakört töltenek be. „Kontrollcsoportként” további két szakmai csoportot definiáltunk, olyan foglalkozásokat, amelyekben a mindennapi munka emberekkel való interakciót jelent, pontosabban valamely szolgáltatás/tudás, illetve valamiféle ellátás nyújtását (amely munkavégzéseket hagyományosan nem a gondoskodás kategóriájába soroljuk). A kiválasztás az alábbi módon történt:

1. Feltérképeztük a hazai gondoskodói munkát, ellátást nyújtó intézmények szektorát. Elkülönítettünk államilag működtetett és magánintézményeket (pl. alapítványok, NGO-k által működtetetteket).
2. Az államilag működtetett intézmények köréből úgy választottunk ki intézményeket, hogy helyük szerint reprezentálják a területi különbségeket (pl. város/vidék, Buda/Pest, külváros/belváros stb.). Az intézmények kiválasztásánál figyelembe vettük szakértők véleményét is, akikkel személyesen konzultáltunk.
3. A civil szektor feltérképezéséhez segítségül vettük az elérhető adatbázisokat,<sup>8</sup> amelyekben az NGO-k profilja szerint lehetett keresni.
4. Az általános és középiskolai tanárokat aszerint választottuk ki, hogy iskolájuk helye legjobban tükrözze a már fent említett területi különbségeket. Az iskolák presztízsét ugyanis nagyon meghatározza adott helyük. Célunk az volt, hogy mind elismert, népszerű, elit iskolák, mind háttérbe szoruló, alacsonyabban értékelt iskolák tanárait megszólaltassuk.
5. A második kontrollcsoporthoz tartozó, szolgáltatói szektorban dolgozó interjúalanyok mind budapestiek, képviselve a különböző kerületeket.

Az interjúalanyok kora nem volt kiválasztási szempont (a kutatás természetéből adódóan mindannyian munkavállalói korban voltak), bár azt szem előtt tartottuk, hogy a mintába bekerüljenek mind fiatal, mind középkorú, mind hosszabb szakmai tapasztalattal rendelkező munkavállalók. A mintánkba egy nyugdíjas korú interjúalany került.

---

<sup>7</sup> A mintavétel Budapesten kívül más településeket is érintett, törekedtünk arra, hogy minden településtípus reprezentálva legyen. Budapestet illetően is igyekeztünk, hogy a jellegzetes kulturális, társadalmi, gazdasági különbségek, amelyek az egyes kerületeket jellemzik, megjelenjenek.

<sup>8</sup> Pl. NIOK-adatbázis.

Interjúalanyaink kiválasztásánál törekedtünk arra, hogy nők és férfiak egyforma arányban legyenek jelen az egyes csoportokon belül (bár ismert a már említett tények alapján, hogy a munkavállalók ezen körein belül a nők aránya meghatározó, de kutatásunk során nem a reprezentativitás szempontját tartottuk szem előtt, hanem azt, hogy egyformán kirajzolódjon és értelmezhetővé váljon számunkra a nők és a férfiak narrációja).

Az alábbi intézménytípusokat kerestük fel:

- nevelőotthonok
- átmeneti otthonok
- időotthonok, napközi ellátó helyek
- kórházak
- drogambulanciák
- bántalmazott nők menhelye
- hajléktalanszálló
- fogyatékkal élők napközbeni ellátóhelye
- bohócdoktorok alapítványa
- családsegítő központok
- kisegítő iskolák.

Az interjúk átlagosan 45 percet vettek igénybe (ritkábban 30, illetve 60 percig tarthattak). A kontrollcsoportok esetében a kérdéssor részbeni eltérése<sup>9</sup> miatt az interjúk rövidebbek voltak.

Az interjúk egy előre elkészített egységes, tematikus, kvalitatív interjúvázlat alapján készültek. Az interjúk felépítése tehát hasonló volt mindegyik esetben, bár természetesen voltak egyéni különbségek, amelyek megszokottak e módszer követésénél. Az interjúvázlat nyitott kérdéseket tartalmazott. Az interjúkat rögzítettük. A hangfelvételen rögzített interjúkat legépeztük és katalogizáltuk.<sup>10</sup>

### Nyitottság, pozitív hozzáállás

Minden kutató, aki valaha is részt vett interjúk felvételében, tapasztalhatta, hogy nem minden interjúkérdés és téma talál pozitív fogadtatásra a válaszadónál. Egyes esetekben az interjúalanyok bezárkóznak és kevésbé együttműködőek, más alkalmakkor érzelmileg bevonódhatnak, esetleg megzavarhatja, felkavarhatja, felzaklathatja őket az interjú. Előfordul, hogy egyenesen elzárkóznak a válaszadástól, akár az interjú közepén is. A gondoskodás témakörében végzett interjúk felvételeink tapasztalata az volt, hogy a válaszadók nyitottak voltak és pozitívan álltak a témához. A felvételeket megelőzően minden esetben tájékoztattuk a válaszadókat az interjú tartalmáról és a kutatás céljairól. Azok számára, akik ezt igényelték, eljuttattuk az egyes interjúk gépelt változatát. Intézményekben (otthonok, iskolák stb.) dolgozó válaszadók esetében az interjúidőpontok egyeztetésekor a kutatásról egy írásbeli tájékoztatót küldtünk az intézmények vezetőinek. Ugyanakkor mindig ragaszkodtunk ahhoz, hogy ne intézményvezetőkkel vegyünk fel interjút, hanem olyan alkalmazottakkal, akiknek

9 Az eltérés elsősorban abból fakadt, hogy a kontrollcsoportok esetében elhagytuk a motivációkra vonatkozó kérdéseket, hiszen a kutatás alapkérdéseire számunkra a gondoskodói munkát vállalók motivációi voltak mérvadóak.

10 Az interjúk száma összesen: 80. Gondoskodói munkakörben: 41, tanár: 21, szolgáltatást nyújtó: 18.

mindennapi munkája a gondoskodás, embereknek valamely szolgáltatás/oktatás nyújtása. Néhány esetben, amikor az intézményvezető maga is hosszabb gondoskodói munka- vagy oktatási/nevelési tapasztalattal bírt, és szeretett volna közreműködni, vele is készült interjú. Az interjúkészítés szabályainak megfelelően a felvétel megkezdése előtt tájékoztattuk a megkérdezetteket arról, hogy a válaszadás önkéntes és a válaszokat bizalmasan kezeljük. Az interjú feldolgozása során a válaszadók anonimitást élveznek. Az interjú felvételét végző kis kutatócsoport<sup>11</sup> egyetlen esetben sem találkozott az interjú során válaszmegtagadással (a 83 megkeresett válaszadóból ketten hártották el, hogy részt vegyenek a kutatásban, és egy interjú nem kerülhetett rögzítésre az interjúalany kérésére). A kutatásban részt vevő összes válaszadó nyitott volt és együttműködő.

Az interjúalanyok bizalma és a narratívákban is manifesztálódó megnyilatkozások alapján tehát azt a tapasztalatot szűrtük le, hogy a gondoskodás témájának körüljárása általában véve jó érzéseket váltott ki belőlük. Más kutatásokkal is közös az a tapasztalat, hogy sokan kifejezetten örülnek a feljük forduló figyelemnek és érdeklődésnek, és meglepéssel tölti el őket, hogy véleményüket, nézeteiket megoszthatják másokkal. Minden interjúalany egyöntetűen fontos, releváns, aktuális kérdésnek tartotta a gondoskodást. Ahogy ez később a részletes elemzésnél kiderül majd, a válaszokból a mindennapi gondoskodás, a másokra való odafigyelés és felelősségvállalás szükségessége és a gondoskodás hiányának fájdalma rajzolódt ki a legjellemzőbb motívumként.

### A gondoskodás mint konstrukció

*„... a nem a gondoskodásnál nem számít...”*

*„Szerintem az mindenkinek a kötelessége, hogy gondoskodjon.*

*Úgy gondolom, ennek általánosan kellene lennie.”*

*(interjúrészletek)*

Európai összehasonlító vizsgálatok kimutatták, hogy a gondoskodói feladatok ellátása – a skandináv országok kivételével – egyértelműen a nőkre hárul. Az ebben a körben alkalmazott társadalmi megbecsülése, javadalmazása alacsony. A gondoskodás ebben az értelemben nem tartozik a magas presztízsű, elismert tevékenységek közé. A korábban bemutatott survey-kutatásokkal nyert statisztikai adatok tanúsága megerősíti, hogy a társadalmi munkamegosztás terén a magyar lakosságban igen erős nemi sztereotípiák élnek. Az időmérleg-kimutatásokból kiderül, hogy a háztartással kapcsolatos feladatok ellátása, valamint a gyermekekről, idősekről való gondoskodás is elsősorban a nőkre hárul. A gondoskodást tehát joggal tekinthetjük ezek szerint a vizsgálatok szerint nemileg erősen meghatározott területnek.

Adataink, melyeket a jelen kutatás céljaira kifejlesztett kvalitatív, egyéni interjúk elemzése alapján nyertünk, csak részben erősítik meg a korábbi eredményeket, részben azonban új

---

<sup>11</sup> A kvalitatív interjúkészítés ezen változatánál nagyon fontos egy jól felkészített, motivált, lehetőleg néhány főből álló és állandó stáb, melynek tagjai az interjú felvételének idején többször is konzultálnak és kicserélik tapasztalataikat. A grounded theory eljárásainak megfelelően a tapasztalatok bizonyos esetekben módosíthatnak a kutatás menetén.



perspektívát adnak az értelmezés számára. Az elemzés során bemutatjuk a társadalmi nem által szigorúan meghatározott, hagyományosnak tekinthető hozzáállásokat, de a figyelmet az általunk „alternatív megközelítés”-nek elnevezett attitűdre szeretnénk irányítani, amely válaszadóink túlnyomó többségét jellemezte. A megkérdezettek igen nagy változatosságot mutattak abban, ahogy a gondoskodás<sup>12</sup> és a mások iránti egyéni felelősségvállalás fogalmait definiálták, felépítették.

A válaszok sajátos, összecsengő motívumai és mögöttes, meghatározó értékrendje szerint a diskurzusok három típusát határoztunk meg, amelybe a válaszok sorolhatóak: 1) konzervatív, hagyományos, 2) alternatív, 3) pragmatikus.

A korábbi, survey-módszerrel nyert adatokkal szemben – amelyek a teljes lakosság szerinti reprezentatív minták alapján a konzervatív attitűdök túlsúlyáról számolnak be – a gondoskodói munkakörben alkalmazottak körében végzett kvalitatív vizsgálatunk más változatosságot mutatott az értékek, a beállítódások terén. A kvalitatív vizsgálatok eredményei – természetükből adódóan – nem alkalmasak általánosításokra. A módszer arra alkalmas, hogy olyan motívumokat tárjon fel, amelyek eddig nem voltak kimutathatóak nagyobb mintán végzett, statisztikai eljárásokkal nyert vizsgálatok során. A feltárt motívumok, értékek, beazonosított diskurzusok társadalmi elterjedtségét reprezentatív vizsgálatok tudják kimutatni. A jelen kutatás speciális mintavétele azonban garantálja azt, hogy egy adott társadalmi csoportról releváns képet kapjunk, és olyan mozzanatokat tárjunk fel, amelyek kiegészítik a survey-vizsgálatok eredményeit.

Elemzésünk szerint a gondoskodói szakmában dolgozók, a tanárok és a szolgáltatói szektorban dolgozók válaszait összesítve a válaszadók java része a három fent definiált értékcsoporthoz az ún. „alternatív” kategóriába esett. A válaszadók tehát a gondoskodás fogalmát a legkülönbözőbb motívumokból építették fel, és nem kötötték speciálisan a nők születéstől predesztinált feladatához, aktivitásához. Példa a válaszokból: „*Nem, nem, nem. Egyáltalán nem gondolom, hogy a gondoskodás nemhez kötődik.*” (5/2) A gondoskodást tehát olyan cselekvésnek tekintették, amelyet egyformán végezhetnek férfiak és nők. A szakmai tudás, a képzettség és az a képesség, hogy felismerjük és kielégítsük mások szükségleteit, lehetővé teszi bárki számára, hogy gondoskodói feladatokat láthasson el, nemétől függetlenül. Válaszadóink között mind a nők, mind a férfiak ezen az állásponton voltak.

A megfogalmazásuk mögött feltételezhető értékrend alapján a megkérdezettek csoportja (ha számokban szeretnénk kifejezni, alig tíz százaléka) volt a szigorú értelemben vett konzervatív kategóriába sorolható. Ők a gondoskodást kizárólag a nők felelősségének tekintették. Az ehhez hasonló válaszok tehát meglehetősen ritkák voltak: „*Miután én férfi vagyok, számomra természetesen mindig a nőé a vezető szerep (a gondoskodásban) ... az egésznek a nő a kohéziója, az anya és a feleség természetesen.*” (50 éves férfi, bolti eladó; S11/1) „*A gondoskodás inkább a nőkhöz köthető. Inkább a nőkre szokták ezt rábízni.*” (25 éves nő, gyógypedagógus; C38/3)

---

12 Erre vonatkozó kérdésünk szándékosan általános volt, a válaszadóknak teret hagyva arra, hogy szabadon értelmezzék a kérdést és építsék fel a válaszukat: „*Mit jelent az Ön számára a gondoskodás? Ön szerint kinek a felelőssége a gondoskodás?*” (Az interjú során csak akkor tettük fel a társadalmi nemre vonatkozó direkttebb kérdést – „*Ön szerint köthető nemhez a gondoskodás?*”, ha az előző válaszában erre nem tért ki a válaszadó. A narratív elemzés szabályai szerint azt is értelmezendő adatnak tekintettük, ha az illető korábban nem tért ki arra, hogy melyik nemhez köti a gondoskodás fogalmát.)

A harmadikként definiált csoportba a pragmatikusként definiált válaszok kerültek. Az ebbe a csoportba tartozó válaszadók megosztották velünk azt a tapasztalatot, hogy a jelenlegi társadalmi gyakorlat szerint a nők végzik a gondoskodói munka java részét, ugyanakkor úgy vélték, hogy mindezt férfiak is végezhetnék. „Mondhatjuk, hogy a gondoskodói szakma elnőiesedett. De ez nem azért van, mert csak nők láthatnák el ezt a feladatot.” (49 éves férfi, szociális munkás; C 42/9) A pragmatikus kategóriába eső válaszadók rendszerint a háztartási felelősségek és a szülői feladatok megosztásának szükségességéről is beszéltek. Szakmai értelemben úgy vélekedtek, hogy nem kellene a gondoskodást nyújtó munkákat nemhez kötni, hiszen ezeket a feladatokat egyformán el tudják látni nők is és férfiak is. Ugyanakkor megjelent az a vélemény is, hogy egyes speciális élethelyzethez kötődő ellátások – mint például a bántalmazott nők támogatása – érzékeny mivolta miatt inkább igényli a női ellátók bevonását.

Megfigyelhető volt a fiatalabb generációhoz tartozók nyitottsága a gondoskodásról való gondolkodásban. Elsősorban a fiatal, gondoskodói munkakört betöltő férfiak esetében jelentkezett jellegzetesen nyitottabb hozzáállás, mint az idősebb generációnál. Definícióik, meghatározásaik mindennapi munkatapasztalataikon alapultak, és nem tartalmaztak nemi sztereotípiákat. Tevékenységük ugyanis – amelynek során ügyfeleket, gyermekeket, rászorulókat látnak el – és az ehhez kapcsolódó felelősség mások „jöllét”-éért, egészségéért és társadalmi problémáinak megoldásáért, bizonyította számukra, hogy a gondoskodás nem kapcsolódik szükségszerűen társadalmi nemhez.

Több helyen visszatérő motívum volt – amely szintén a válaszok nemi sztereotípiáktól való elszakadását jelzi –, hogy a gondoskodó feladatok ellátásához a megkérdezettek egyaránt kötöttek erős érzelmi és ugyanakkor praktikus, gyakorlati, racionális motívumokat. „A gondoskodás ész és értelem egyformán” – fogalmazta meg egy beteg gyermekekkel foglalkozó alapítványban dolgozó férfi válaszadónk.

### **Gondoskodás – perspektívák – felelősségek**

Válaszadónk a legkülönbébb formában fogalmazták meg, számukra mit jelent a gondoskodás: „...segíteni embereknek abban, hogy megtalálják saját helyüket, ha elvesztették az egyensúlyt, segíteni őket abban, hogy saját erejükből újra megtalálják.” „A gondoskodás figyelem, azok felé való fordulás, akik segítséget szenvednek valamiben.” „Az egyénnel eltöltött idő meg energia, segítségnyújtás, ami a fizikai-lelki szükségleteit elégíti ki. Törődés, együttérzés.” „Mindenképpen a szeretettel függ össze. Baráti, családi, partnerek közötti kapcsolatra utal.” „A gondoskodás a meleg kedvesség, együttlét, a szeretet.”

A gondoskodás forrása, eredete a legtöbb válaszban egyfajta általános, emberi elhivatás érzése, erkölcsi kötelezettség, belső felszólítás, hogy figyeljünk másokra, ismerjük fel szükségleteiket, törődjünk velük, segítsük, lássuk el őket. Hívó és vallásos válaszadók esetében a hívás isteni eredetű, és a gondoskodás az egyetlen releváns viselkedésforma embertársaik iránt. A gondoskodás fogalma az emberek szükségleteinek ellátásán túl néhány esetben kitágult az összes, minket körülvevő élőlény iránti gondoskodásra, növényekre, állatokra, és tágabb értelemben a Földre magára.

A válaszadók közel egyharmada kötötte a gondoskodást elsősorban családon belüli kapcsolatokhoz. Alig féltucatnyian neveztek az anya-gyerek kapcsolatot a gondoskodás elsőd-

leges mintájának, pedig a korábban végzett kutatások szerint a magyar társadalomban igen magas az elvárás a család felé, amely elsődlegesen lenne hivatott biztonságos környezetet, jóllétet – anyagi és lelki értelemben véve is – teremteni. Az idősekről való gondoskodás szintén gyakran felbukkanó téma volt. A felnövekedett gyermekek felelősségének tekintik idő szüleik ellátását – szinte egyöntetűen. Ebben az értelemben tehát a szülő-gyermek kapcsolat a gondoskodás és felelősségvállalás többirányú kapcsolata. Jóllehet, ezek az elképzelések egy ideális világot tükröznek, a mindennapi gyakorlatban a társadalom jelentős részében a család nem képes minden funkcióját ellátni.

Jellemző motívumként bukkant elő az interjúkban, hogy a gondoskodás a jobb helyzetben levők felelőssége: a módosabbaké, az erősebbeké, a jobb pozícióban levőké. Ez a megközelítés tehát azt feltételezi, hogy a gondoskodásnak kell legyenek bizonyos előfeltételei, és nem mindenki van mindig abban a helyzetben, hogy másokról gondoskodhasson. A gondoskodás egyfajta képesség tehát, amivel nem mindenki rendelkezik feltétlenül minden körülmények között. A gondolat azt is magában rejt, hogy az önmagukról gondoskodni nem képesek másoknak sem tudnak segítséget nyújtani. Elsősorban a drogambulancián dolgozókkal készített interjúkban fogalmazódott meg a legplasztikusabban az az értelmezés, miszerint a gondoskodás nem más, mint az ellátott egyént képessé tenni arra, hogy magáról, vagy akár másokról gondoskodni tudjon.

A gondoskodás felelőssége, illetve kényszere terhet is jelenthet abban a helyzetben, ha egy személy kötelezettségei nagyobbak ama lehetőségeinél, hogy másokat ellásson. „*A gondoskodás hatalmas terhet jelenthet. Látom, milyen heroikus küzdelmet folytat sok egyedül nevelő szülő, elsősorban édesanya. Úgy gondoskodnak, hogy erőn felül anyaként is, szülőként is, dolgozó felnőtként is. Pedig ez azért nagyon nagy teher.*”

A már korábban idézett teoretikus, Virginia Held említi annak a veszélyét, ha a gondoskodói feladat a szándéktól eltérően túlságosan elborítja, szinte elnyeli a gondoskodót magát. Interjúalanyaink beszámoltak hasonló tapasztalatokról: „*Az életem gyakorlatilag maga a gyerekeimről való gondoskodás, ezért nehéz meghatározni, mi is maga a gondoskodás.*” Hasonló, vég nélküli bevonódásról számoltak be gyereketthonban dolgozó nevelők is. Feladatkörük komplex volt, szinte egyáltalán nem körülhatárolt. Túlterheltek voltak. A gondoskodás maga teljesen beolvasztotta saját személyiségüket, ezért a válaszadók teljesen azonosultak saját gondoskodói feladatukkal. A felelősségükön és feladataikon kívül mintha nem is lett volna más életük, identitásuk. Ezekben a helyzetekben a munkakörök jobb szervezése, az ellátandó feladatok pontosabb leírása és szakmai szupervízió segíthetne.

A gondoskodói kapcsolatokban jelen levő szimmetria, illetve hierarchia kérdése is előjött a válaszokban. A gondoskodói szakmákban dolgozók, úgy tűnt, tudatosítják magukban a pozíciók kérdését. Virginia Held azokkal a veszélyekkel kapcsolatban, amelyeket a gondoskodás rejthet, kiemeli, hogy önkéntelenül létrejöhet egy nem szándékolt hierarchia a gondozó és a gondozott között. Ha mindez nem tudatosul, komoly pszichés torzulásokhoz és akár visszaélésekhez is vezethet a helyzet. Ugyanígy veszélyként jeleníti meg Held a magát teljesen feláldozó gondozó helyzetét is.

A paternalista állam kérdése is megjelent a válaszokban. Az államot sokan úgy értelmezték, hogy kötelessége polgáraitól gondoskodni. Ez a beállítódás eredhet az 1989 előtti társadalmi gyakorlatból, amelyben az állam szerepe mindent elsópró volt a társadalmi funkciók, az ellátások legszélesebb területein. Mindazonáltal figyelemre méltó, hogy ez a nézet még több mint húsz évvel a rendszerváltozás után is ennyire erősen tartja magát.

## Fájdalom – a gondoskodás hiánya

Korunk társadalmát a válaszadók szinte egyöntetűen olyan közegnek tekintették, amelyben hiányzik az emberek között a gondoskodás, a támogatás és a szolidaritás. Sokan mind egyéni, mind társadalmi szinten súlyos veszteségként élték meg a gondoskodás hiányát. *„Társadalmi szinten nem működik jól a szolidaritás.” „Ha a gondoskodás szót meghallom, inkább a gondoskodás hiánya jut az eszembe. Az hiányzik a mai magyar társadalomból. Az állam nem gondoskodik az övéiről, a fiatalok nem gondoskodnak úgy az idősekről, ahogy kellene, a szociális háló nem is létezik, vége van. Az emberek elidegenedtek egymástól, családok szétestek. Alapvetően nagy probléma, hogy a vidéki életforma megszűnt, mindenki a városba készül. Gyógymasszörként rengeteg öreg nénikével találkozom, aki alig ismeri az unokáit. Ezek a nénik olyan mezőgazdasági társadalomban nőttek fel, ahol a nagycsalád dominált.”*

A gondoskodás hiányára a társadalom különböző szintjein (szülői, rokoni, szomszédi, közösségi és állami szinteken) interjúalanyaink közül sok szakember rámutatott, elsősorban tanárok, nevelők. Ezt az egész társadalmat érintő problémaként látják, amely elsősorban az értékekkel függ össze: *„... a gondoskodás kiesett az emberi erények/értékek közül. A gyerekek célja mostanában a gazdasági jólét. Ez szüleik értékrendjét tükrözi.”*

A nagyobb rendszerek működésképtelensége mögött is egy általános emberi értékvesztést és orientációs problémát vélt felfedezni egyik pedagógus válaszadónk: *„A bankrendszer összeomlása és a jelenlegi gazdasági válság is a gondoskodás hiányának a jele. Ilyen dolgokban, azt hiszem, sokkal előretekintőbben, előrelátóbban kellett volna a rendszereket kiépíteni.”*

Óvodai alkalmazottként egyik válaszadónk a gyermekek érzelmi elhanyagoltságát is a gondoskodás súlyos hiányaként írta le.

Előfordult, hogy interjúalanyaink indulataiknak adtak hangot a gondoskodás hiányával kapcsolatban: *„Én most dühös vagyok a mai magyar társadalomra. Olyan iszonyúan dühös vagyok... csomó helyzet van, ahol a gondoskodás mezejére kellene lépni. Ezer felkiáltójel van, ami azt mutatja, hogy a gondoskodásban lehetne a megoldás...”*

A minden interjúban előforduló panasz a gondoskodás hiányára, illetve alulbecsültségére vonatkozóan független volt az interjúalany nemétől, korától. A saját szakterületükön tapasztaltakat mindenki a társadalom egyéb szintjén jelentkező hiánnyal, értékrenddel kötötte össze.

### Motivációk

Bár a kutatásnak nem volt alapvető célja, hogy áttekintést nyújtson a hazai intézményes gondoskodó szféráról, az adatgyűjtés során, az interjúk felvétele alkalmával mégis bepillantást nyertünk az intézmények működésébe is. Ezek a megfigyelések jól kiegészítik az interjúelemzéseket, hiszen az intézmények maguk reprezentálják azt, hogy a társadalom miként viszonyul a gondoskodáshoz, mi a gondoskodás értelmezése, helye és értéke. A személyes interjúfelvételek mindegyike a megkérdezettek munkahelyén zajlott, és az interjúk egyik témája az interjúalanyok munkaköre volt.

Gyakran maguk az intézmények jó fizikai állapotúak, ápoltak, gondozottak voltak. Sok épület, amelyben az intézmények működtek, renováltak, korszerűsítettek a rendszerváltás óta. Tiszták voltak, világosak és jó hangulatot árasztottak. Az alapítványok igényes, rendezett irodákban működtek még akkor is, ha szerény keretből gazdálkodtak. Ugyanakkor megfi-

gyelhető volt az is, hogy a Budapest külső kerületeiben, illetve vidéken működő intézmények már rosszabb fizikai állapotban voltak.

*Mindegyik intézmény és szervezet – beleértve azokat is, amelyek jó állapotú épületben működtek – anyagi nehézségekkel küzdött. Annak ellenére tehát, hogy a külső benyomások jó kondíciókról árulkodtak, kiderült, hogy az alkalmazottak nagyon alacsony bért kapnak, és a szükséges erőforrások nem adnak arra módot, hogy a szervezet realizálja az általa kitűzött célokat.*

Az egyének szintjén markáns különbség rajzolódott ki az állam által finanszírozott intézetek, valamint a magán-, az alapítványi keretek között működő, illetve a civil szervezetek alkalmazottjainak attitűdjei között. Ez a különbség például a gondoskodói feladatokat ellátók motivációi tekintetében volt megfigyelhető. „Elhivatottságról” jellegzetesen sokkal inkább azok számoltak be, akik nemrég alapított civil szervezetek, alapítványok, esetenként egyház által működtetett intézmények munkatársai voltak. Ezen válaszadók beszámolóiban jelen voltak a szakmai lelkesedés, bevonódás, mély személyes indíttatás motívumai: „...egész életemben az motivált, hogy segítsék az embereknek.” „...[M]inden vágyam az volt, hogy idősekkel foglalkozzak és dolgozhassak velük.” „Tudatosan választottam a gondoskodói hivatást.” „Mindig is érdekelt az emberek sorsa, ki merre megy és meddig jut el, és az, hogy mindez miért van így.”

Az állami intézményekben inkább az idősebb, magasabb beosztású alkalmazottakat jellemezte ez a fajta szakmai elhivatottság, a fiatalabb nemzedék tagjai között magas volt a fluktuáció, rendszerint átmeneti időszakokra szegődtek el gondoskodói munkakörbe, még akkor is, ha szakirányú végzettséggel rendelkeztek. A végzettséggel nem rendelkezők közül sokan úgy fogalmaztak, hogy „véletlenül” kerültek az állásba. Eredetileg nem ezt tervezték, csak éppen ezt a helyet találták, amikor munkát kerestek. Erre a beállítódásra jellemzően az államilag működtetett intézményekben találtunk példát: nappali ellátókban, hajléktalanszállón, idősoththonban.

A gondoskodói munkakör választásának még egy jellegzetes motivációját találtuk, ez pedig a saját életelményen, közvetlen személyes példán keresztül történő bevonódás, elkötelezettség, érintettség például valamely családtag betegsége, rázorultsága kapcsán: „fogytékossággal született a gyermekem”, „...apám lábát amputálták”, „édesanyám is gondozó egy csecsemőotthonban”.

A női és férfi alkalmazottak szakmai elhivatottsága, pozitív attitűdje, illetve motivációi között nem találtunk jellegzetes különbséget.

A különböző motivációk, indíttatások és szakmai hátterek természetesen nem feltétlenül befolyásolják a gondoskodói munka minőségét, ugyanakkor az érzelmi bevonódás és elhivatottság mértéke hatással lehet az eredményekre. Ahogy azt az egyik interjúalanyunk megfogalmazta: „a gondoskodói munka ellátásához szükség van az értelem és az érzelem egyensúlyára”.

### **Kihívások a gondoskodói munka területén**

*„...nem csak a gondozottak, de a gondoskodók is szimbolizálják a kiszolgáltatottak helyzetét.”*

*(Pikk Katalin, 1993, idézi: Papházi 2005)*

Mindazok a nehézségek és kihívások, amelyekkel az intézményes gondoskodás területén dolgozók nap mint nap szembekerülnek, sajátos módon jellemzik azt, hogy Magyarorszá-

gon milyen a gondoskodás megítélése. Az interjúk tanúsága szerint a társadalom leértékeli az ezen a területen végzett munkát. Ugyanakkor jelentős különbségekről számoltak be a megkérdezettek arról, ahogy közvetlen környezetük viszonyul hozzájuk és munkájukhoz, és ahogy a tágabb környezet értékeli őket. Mindazok, akik közelebbről ismerik mindennapi munkájukat, például a szomszédjaik, közvetlen ismerőseik, lényegesen pozitívabban ítélik meg a gondoskodói feladatot ellátókat és a gondoskodói tevékenységet. A társadalom általánosságban véve közönyösnek, és sokszor tudatlannak bizonyul mindazzal szemben, ami a munkájuk részleteit jelenti. *„Ha valakinek azt mondom, hogy gyógypedagógus vagyok, akkor egyrészt azt mondja, hú, te szegény, ezekkel foglalkozni. Ilyen lesajnáló, kell neked ezt csinálnod?! Másrészt, na ezért a fizetésért én le sem hajolnék... Nem csak az anyagi megbecsültsége van a béka feneké alatt, hanem egyáltalán a megítélése az egész szakmának... aki családon belül vagy baráti körben vagy valahol már érzete egy kicsi szelét, az jobban tájékozott. A társadalom nagy részének fogalma sincs, hogy ez hogy működik, és ennek milyen perspektívái és kategóriái vannak.”*

A rossz anyagi megbecsültség leértékeli mindazok munkáját, akik ezen a területen dolgoznak – erről mindegyik válaszádo egyhangúan nyilatkozott. *„Nagyon ellentmondásos ma Magyarországon szociális munkásnak lenni, hiszen a szakma maga nem tudja hatékonyan megvédeni saját érdekeit.”* Vagyis azok, akik másoknak lennének hivatottak segíteni, saját érdekeiket nem tudják artikulálni és megvédeni.

Más válaszádo úgy érzékelt, hogy *„ennek a szakmának nincs presztízse”*. Az egyik fiatal szociális munkás interjúalanyunk kiemelte azt, amely sok pályatársának egybehangzó tapasztalata: *„a szociális munkát sajnos lenézik a társadalomtudományok egyéb ágainak művelői”*.

A rossz anyagi megbecsülésre a közvetlen gondoskodói munkát végzőkön kívül a tanárok is panaszkodtak: *„az alacsony fizetés jól mutatja munkánk társadalmi értékelésének és megbecsültségének a hiányát. Ez rossz érzés. Ez bizonyára azért van, mert a társadalom nem tartja fontosnak, amit csinálunk.”*

A minőségi, érdemi munkát sok helyen megnehezítették a rosszul szervezett feladatok, a túlterheltség és a szerteágazó munkaköri elvárások: *„...a túlterheltség miatt úgy dolgozunk, mintha a futószalag mellett állnánk.”*

Az interjúk visszaigazolták, hogy szakmai visszajelzés, segítség és szupervízió hiányában a gondoskodói munkát végzők ki vannak téve a Virginia Held által definiált „veszélyeknek”. A túlzott, határtalan empátia a gondoskodó mértéktelen önfeladásához vezethet. Más esetekben mind a hivatásos, mind a személyes élet területén a jótékony törődés ellenőrző dominanciává válhat, vagyis nemkívánatos hierarchia alakulhat ki a gondozott és gondozó között. A gondoskodói feladatot ellátók tudatossága, a hatékony kommunikáció és a szakmai szupervízió kezelni tudja ezeket a veszélyeket. Az interjúk során számos példát láttunk jól működő közösségekre, szakmai csoportokra, akik szembe tudtak nézni az említett kihívásokkal.

A mindennapi munkavégzés nehézségeinek ellenére jól megragadható az elbeszélésekben mindaz, ami kompenzálja ezeket a nehézségeket, ami pozitív érzésekkel tölti el a gondoskodói feladatot ellátókat. Munkájukról beszélve nagyon sokszor érzékenyültek el válaszádoink, többen még el is sírták magukat. Az érzések abból fakadtak, ahogy felidéztek a gondozottak (kliensek, gyermekek, idősek stb.) visszajelzéseit. Az egyik megindító történetet egy képzett

bohócdoktorként<sup>13</sup> tevékenykedő interjúalanyunk mesélte el: egy baleset következményeként hosszabb ideig kómában fekvő kisfiúnak énekeltek és meséltek. Senki sem tudta, hogy a kisfiú visszatér-e a kómából. Amikor hetekkel később jobban lett és magához tért, emlékezett azokra a dalokra, amiket énekeltek neki, és együtt énekelte azokat a bohócdoktorokkal. Interjúalanyunk a könnyeivel küzdött, amikor ezt a történetet elmesélte. Hasonlóan elrészélyt egy gyermekotthonban nevelőként dolgozó interjúalanyunk, amikor arról beszélt, milyen érzés számára a gondozottait felnőni látni, akik saját lábukra állnak, eredményeket érnek el az életben, és saját családot alapítanak. Ugyanerről a sajátos „nyereségről” számolt be egy gyógypedagógus, aki elmondta, hogy sokat jelent, amikor látja a fogyatékkal élő tanítványait, ahogy megtanulják az ábécé betűit. Öröm és a munkával való megelégedés hangja volt tapasztalható ezekben az interjúban. Pénzzel, anyagiakkal nem kifejezhető érték, amit a gondoskodók munkájuk során kapnak. Számos interjúalanyunk számolt be arról, hogy ezek a pozitív visszajelzések azok, amelyek őket valójában motiválják, hogy a nehézségek ellenére mégis ezen a pályán maradjanak.

### Összegzés

A kutatás elsősorban a gondoskodás társadalmi konstrukciójára, megértésére, társadalmi elfogadottságára fókuszált, valamint arra, hogy a gondoskodói munkakört betöltők nemileg meghatározott területnek látják-e a gondoskodást, és hogyan definiálják a gondoskodás felelősségét.

A kutatás kvalitatív interjúkon alapult. Interjúalanyaink között egyenlő arányban szerepeltek női és férfi válaszadók. Az elemzésből kitűnt, hogy jellegzetes különbségeket találhatunk azoknak a gondoskodói munkakörben dolgozóknak a személyes motivációi és szakmai tapasztalatai között, akik államilag működtetett intézményekben dolgoznak, és akik újabban létrehozott alapítványok, illetve civil szervezetek, egyházak munkatársai. Az elhivatottság érzése mindkét csoportra egyformán jellemző volt, bár gyakoribbak voltak az állami intézmények munkatársai között, akik „véletlenül” kerültek erre a pályára, illetve, akik csak időlegesen tevékenykednek ezen a területen. A túlterheltség, a rosszul szervezett feladatok és az ezekből adódó kiegészítés, kimerültség inkább voltak jellemzőek a központilag finanszírozott, állami fenntartású intézményekben. Az alacsony bér és a nem megfelelő társadalmi elismertség mindenütt jellemző volt.

A gondoskodói munka társadalmi konstrukciója szempontjából a válaszok közül három jellegzetesen elkülönülő típus különböztethető meg: alternatív, hagyományos és pragmatikus. Az első esetében a gondoskodói feladatok ellátását a válaszadók nem kötötték társadalmi nemhez. A gondoskodást általános érvényű, univerzális emberi felelősségnek tekintették. A válaszadók túlnyomó többsége – mind a nők és a férfiak – ebbe a kategóriába tartozott. A második esetben találkozhattunk a klasszikus, a nemi szerepeket hagyományos

---

13 A Piros orr nevű alapítvány tagjai kórházokban látogatnak beteg gyerekeket, és ott a nővérek és orvosok együttműködésével segítenek az ápolási feladatokban, műsorokkal, énekeikkel, játékaikkal igyekeznek jobb kedvre deríteni, meglepetteti az ápolatkat, vagyis gyógyulásukban segíteni és a kórházi elszigeteltséget enyhíteni.

minta alapján elkülönítő válaszokkal, amelyek elsősorban a nők felelősségeként értelmezik a gondoskodást. A harmadik csoportba azok a válaszok tartoznak, amelyek szerint ugyan a jelenlegi helyzet alapján a társadalom elsősorban a nőkre hárítja a gondoskodás felelősségét, de ennek nem kellene szükségszerűen így lennie, és a szerepek elosztása változhat.

A gondoskodást a válaszadók a szeretethez kötötték és mások igényeinek, szükségleteinek a megértéséhez. A három elkülönülő szakmai csoportban egyöntetűen jelent meg az a vélemény, hogy a társadalom nem ismeri el a gondoskodás jelentőségét.

## Hivatkozott irodalom

- Acsády Judit (2006): Images tenaces. Attitudes et représentations des relations de genres en Hongrie. *La Nouvelle Alternative. Revue spécialisée sur l'Europe Centrale et du Sud-Est postcommuniste* 21(3): 185–194.
- Albert Fruzsina, Dávid Beáta és Németh Renáta (2003): *Országos Lakossági Egészségfelmérés*. Budapest: Országos Epidemiológiai Központ. (Kutatási jelentés.)
- Borbíró Fanni, Juhász Borbála, Nagy Beáta és Pál Kata (2007): *Férfibeszéd családról, munkáról*. Budapest: Fiona Alapítvány.
- CEDAW (1996): *The Fourth and Fifth Reports of Hungary to the UN Committee for the Elimination of all Forms of Discrimination Against Woman*. Budapest: Szociális és Családügyi Minisztérium. Interneten: <http://daccess-ods.un.org/TMP/5336344.8381424.html>.
- Cockburn, Tom (2009): A feminista gondoskodási etika és a gyerekek. *Esély* 20(3): 3–23. Interneten: [http://www.esely.org/kiadvanyok/2009\\_3/01cockburn.pdf](http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_3/01cockburn.pdf).
- Cree, Vivienne E. (1996): Why do Men Care? In *Working with men. Feminism and Social Work*. Kate Cavanagh és Vivienne E. Cree (szerk.). London: Routledge, 65–87.
- Dobos László (1967): *Az apák felelőssége a nevelésben*. Budapest: Kossuth.
- Escobedo, Anna, Esther Fernandez és David Moreno (2002): *Care Work in Europe. Current Understandings and Future Directions*. (Kutatási jelentés.). London – Barcelona: Institute of Education University – Fundación CIREM. Interneten: <http://144.82.35.228/carework/uk/reports/index.htm>.
- Fábián Katalin (2009): *Contemporary Women's Movements in Hungary. Globalization, Democracy, and Gender Equality*. Washington: Woodrow Wilson Center Press.
- Fórián Szabó István (2006): *Felbomló családok és új együttélési formák. Nem hagyományos családi rendszerek*. (Konferencia-előadás.)
- Füstös László és Szalma Ivett (2009): Értékindikátorok. In *Változó értékrendszer*. Füstös László és Szalma Ivett (szerk.). Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 3–47.
- Füstös László és Szalma Ivett (2010): Értékváltozás Magyarországon 1978–2008. In *Változó értékrendszer 2010/1*. Füstös László és Szalma Ivett (szerk.). Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 3–31.
- Frey Mária (2009): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In *Szerepváltozások*. Nagy Ildikó, Pongrácz Tiborné (szerk.). Budapest: TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium: 27–51.
- Jahnert, Gabriele, Jana Gohrish, Daphne Hahn, Hildegard Maria Nickel, Iris Peinl, Katrin Schafgen (szerk.) (2001) *Gender in Transition in Eastern and Central Europe*. Berlin: Trafo.
- Held Virginia (2006): *The Ethics of Care. Personal, Political, Global*. Oxford: University Press.
- Hellsten, Sirkku K., Anne Maria Holli, és Krassimira Daskalova (szerk.) (2006): *Women's Citizenship and Political Rights*. London: Palgrave Macmillan.
- Johansson, Stina és Claire Cameron (é. n.): *Személyes gondoskodás Európában. Európai Bizottság 5. keretprogramja által finanszírozott kutatás beszámolója. (Carework in Europe. Report on the Fifth Framework Programme's Research Financed by the European Commission.)* Interneten: <http://144.82.35.228/carework/uk/reports/index.htm>.
- King, Roger H. K. (1996): Caring about Nature. Feminist Ethics and the Environment. In *Ecological Feminist Philosophies*. Warren, Karen J (szerk.). Indiana Press: 82–96.
- KSH (2009): *Nők és férfiak Magyarországon 2008*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Lévai Katalin (2009): A nők politikai reprezentáltsága. Európai uniós körülmények között. In *Szerepváltozások*. Nagy Ildikó és Pongrácz Tiborné (szerk.). Budapest: TÁRKI – Szociális és Munkaügyi Minisztérium: 15–26.
- Marshall, Martin N. (1996): Sampling for Qualitative Research. *Family Practice* 13(6): 522–525.



- Neményi Mária (1999): *Csoportkép nőkkel*. Budapest: Új Mandátum.
- Paksi Veronika (2008): Nők és férfiak a természettudományi kutatói pályán. A magánélet és a munka összeegyeztetése, a szakmai előrelépés akadályai. *Kultúra és Közösség* 12(1): 49–63.
- Paksi Veronika és Szalma Ivett (2008): A gyermekvállalás életkori normái. In *Társadalmi Regiszter 2008/2*. Füstös László, Guba László, és Szalma Ivett. (szerk.). Budapest: MTA PTI – MTA SZKI, 33–71
- Paksi Veronika, Sebők Csilla és Szalma Ivett (2008): A párkapcsolatban élők háztartási munkamegosztásának főbb meghatározói. In *Társadalmi Regiszter, 2008/2*. Füstös László, Guba László és Szalma Ivett (szerk.). Budapest: MTA PTI – MTA SZKI, 79–106.
- Papházi László (2005): Szociális gondoskodók I. *Társadalomkutatás* 23(4): 473–500.
- Papházi László (2006): Szociális gondoskodók II. *Társadalomkutatás* 24(1): 101–120.
- Pascal, Gillian és Anna Kwak (2005): *Gender Regimes in Transition in Central and Eastern Europe*. Bristol: Polity.
- Pik Katalin (1993): Szociális munka a hajléktalan ellátásban. *Esély* 4(4): 118–124.
- Pongrácz Marietta (2005): Opinions on Gender Roles. Findings of an International Comparative Study. In *Changing Roles. Report on the Situation of Women and Men in Hungary*. Nagy Ildikó, Pongrácz Marietta és Tóth István György (szerk.). Budapest: TÁRKI, 71–85.
- Swinnen, Hugo (2007): *Genderwise. The Role of Men as Agents of Change in Reconciling Work and Family Life*. (Jelentés.) Utrecht: Verwey-Jonker Institute.
- Széman Zsuzsa és Gáthy Vera (1997): Szükségletek, innováció és normák a III. kerületi idősgondozásban. *Esély* 8(5): 19–38.
- Takács Judit (2008): Ha a mosogatógép nem lenne, már elváltunk volna. *Esély* 19(6): 51–71.
- Thorne, Barrie (1992): Feminism and the Family. Two Decades of Thought. In *Rethinking the Family. Some Feminist Questions*. Barrie Thorne és Marilyn Yalom (szerk.). Boston: North East University Press, 3–30.
- Tóth Olga (1995): Attitűdváltozások a női munkavállalás megítélésében. *Szociológiai Szemle* 5(1): 71–86.
- Tóth Olga és Dupcsik Csaba (2008): Feminizmus helyett familizmus. *Demográfia* 51(4): 329–355.
- UNICEF (1999): *Women in Transition*. The MONEE Project. CEE/CIS/Baltics. Regional Monitoring Report.
- Utasi Ágnes (2004): *Feláldozott kapcsolatok. A magyar szingli*. Budapest: MTA PTI.
- Utasi Ágnes (2009): Közösségi kapcsolatok és a közélet. In *Közösségi relációk. Elméletek, narratívák, hipotézisek*. Feleky Gábor (szerk.). Szeged: Belvedere, 11–35.